

Jan van Maanen

Freudenthal Instituut
Universiteit Utrecht
j.a.vanmaanen@uu.nl

Biografie Julius Wolff (1882–1945), deel 2

Geen humoristisch optimisme meer

Een wiskundige die van groot belang was voor de Utrechtse universiteit in het interbellum maar binnen de universiteit en onder historici weinig aandacht heeft gekregen, is Julius Wolff. Jan van Maanen heeft nu een studie van het leven en werk van Wolff gemaakt, waarvan dit het tweede deel is. Het eerste deel verscheen in het juninummer van vorig jaar.

De inval van de Duitsers op 10 mei 1940 grijpt het gezin Wolff direct heftig aan.¹ Louis Wolff, de oudste zoon, is dan in Groningen, waar hij een assistentschap heeft bij de Joodse hoogleraar en specialist cardiologie L. Polak Daniëls. Louis, die zelf hartklachten heeft, staat op het punt om artsexamen te doen. Als hij van de Duitse inval hoort, vertrekt hij halsoverkop met de motor naar Amsterdam. Wanneer hij precies vertrekt en welke route hij volgt, blijft onduidelijk. De tocht wordt hem noodlottig, zijn hart verdraagt de spanning en inspanning niet. Louis overlijdt op 12 mei 1940 in Amsterdam. Jules Wolff, die lid is van de *Senatus Contractus*, het dagelijks bestuur van de Utrechtse universiteit, dat in de eerste oorlogsdagen elke dag vergadert, is pas op 17 mei weer aanwezig. De rector condoleert hem namens de Senaat met het verlies dat hem “in zijn familie dezer dagen heeft getroffen”.²

Wolff werkt door, onder meer aan de promotie van Jan van Kuik op 3 juni 1940. Op 30 september schrijft zijn zoon Ernst zich in Utrecht in als student wis- en natuurkunde, nadat hij vanaf 1938 in Delft had gestudeerd. Op 23 november 1940

Ongedateerd portret van Wolff

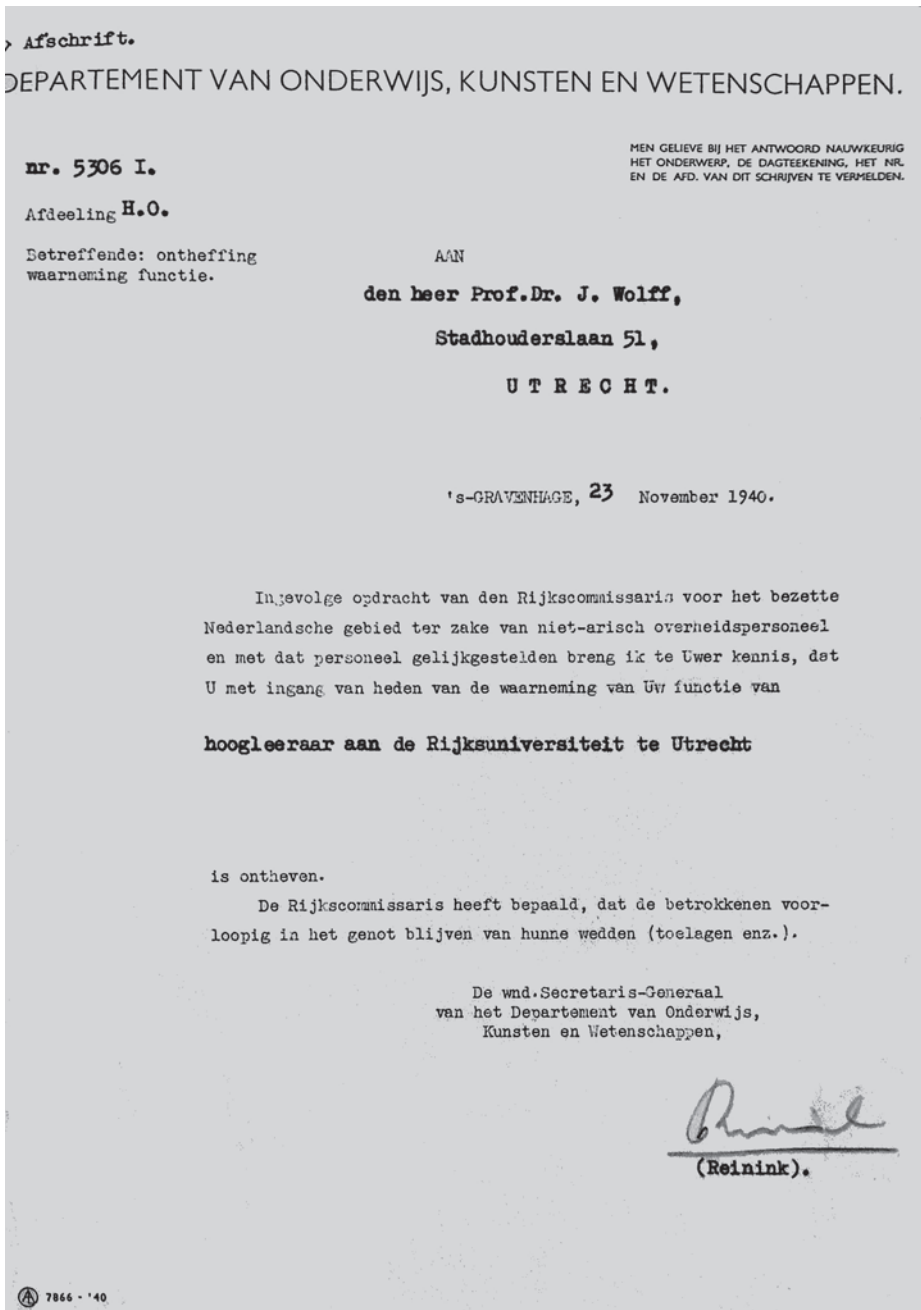
Foto: Universiteitsmuseum Utrecht

ontheffen de universiteiten onder dwang de Joodse hoogleraren van hun functie, hetgeen het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen in een voorge-drukte brief aan Wolff laat weten. Op 21 februari 1941 wordt de ontheffing omgezet in ontslag. Het “voorloopig in het genot blijven van hunne wedden” komt daarna neer

op een korting in twee stappen tot 70%.³ Bij de Haagse verzekeraar OLVEH gebeurt hetzelfde. Wolff wordt 11 juni 1940 voor het laatst als wiskundig adviseur vermeld. Ook het *Nieuw Archief voor Wiskunde*, dat in 1938 nieuwe redactieleden had aangetrokken, onder wie Wolff en David van Dantzig, vermeldt hun namen in het volgende deel, van 1943, niet meer. Het tijdschrift *Mathematica B* en de KNAW blijven tot in 1942 bijdragen van Wolff opnemen. Want na zijn ontslag blijft Wolff intensief publiceren. Bij de KNAW is het Van der Corput die tot aan de zitting van 30 mei 1942 bijdragen van Wolff blijft inbrengen. Zelf werd Wolff in 1938 en 1939 voorgedragen voor het lidmaatschap van de Akademie, maar in 1939 werd de Delftse toegepast wiskundige C. B. Biezeno benoemd.

Vanaf 1939 heeft Wolff intensief contact met zijn Duitse collega Otto Blumenthal (1876–1944). Blumenthal, in 1898 in Göttingen de eerste promovendus van Hilbert, werd in 1905 hoogleraar aan de TH Aken en in 1906 redactielid van de *Mathematische Annalen*. In 1933 werd hij in Aken onder druk van nationaal-socialistische studenten ontslagen en in juli 1939 emigreerden zijn vrouw Mali en hij naar Nederland. In zijn dagboek vanaf nieuwjaar 1939 [5] doet Blumenthal in detail verslag van zijn leven.

Wolff was op het Utrechtse station toen de Blumenthals uit Aken aankwamen.⁴

Afschrift van de voorgedrukte ontslagbrief

Wolff introduceert Blumenthal vanaf september 1940 in de Utrechtse wiskundige kringen. Hij neemt hem mee naar de Wiskundige Leeskamer en Blumenthal woont colleges van Barrau en Wolff bij. Blumenthal noteert 11 november 1940: "’s Ochtends in het college bij Wolff, die zeer indringend en eenvoudig onderwijst en veel door de studenten (steeds dezelfde) laat uitwerken." Na het ontslag van Wolff, twee weken later, besluiten Wolff en Blumenthal om samen elke week een colloquium te houden. Vanaf 16 december 1940 houden ze thuis voordrachten voor elkaar, waarbij

ze over eigen onderzoek en over recente publicaties spreken. Op 8 december 1941 vieren ze met sigaren dat het colloquium in het eerste jaar slechts vijf keer is uitgevallen.

Niets is meer vanzelfsprekend. De Wiskundige Leeszaal wordt eind oktober 1941 verboden terrein. Blumenthal noteert: "Dat treft mij zeer." Wolff had zich in oktober zeer gestoord aan het feit dat zijn zoon Ernst uit de leeszaal verwijderd was en dat "de Wisk. Leeszaal misbruikt wordt voor alles behalve Wiskunde". De universiteitsbibliothecaris wijst hem 31 oktober 1941

op de 'bekendmaking' dat de bibliotheek voor Joden verboden is. Dit is ook "op het gebouw der Studiezalen van toepassing", schrijft hij. Alle afstanden binnen Utrecht moeten te voet worden afgelegd en woonruimte wordt soms op zeer korte termijn gevorderd. Dat treft de Blumenthals bij herhaling. Ook het gezin Wolff "muss aus seinem Haus", zoals Blumenthal 16 mei 1942 schrijft. Van 10 juni tot 17 augustus 1942 kunnen ze inwonen in de Prof. Wentlaan 17, in de wijk Tuindorp, destijds gemeente Maartensdijk. Het colloquium is moeilijk gaande te houden, zeker als mevrouw Wolff in juli 1942 in het Ooglijdersgasthuis aan glaucoom geopereerd wordt. De operatie mislukt. Op 3 augustus 1942 schrijft Blumenthal: "’s Middags eindelijk weer colloquium, maar onbevredigend, bijna uitsluitend zitten praten." Een week later valt het weer uit, omdat Wolff opnieuw op zoek moet naar woonruimte. Die vindt het gezin in een rusthuis, Maliesingel 36, maar niet voor lang. Maandag 19 oktober 1942 vindt 's middags het laatste colloquium plaats. Twee dagen later vertrekt Wolff "met zijn hele rusthuis, dat in beslag genomen is, naar Amsterdam. Hij draagt nog een keer mooi voor. Het eind van het colloquium raakt me zeer, ook al kon ik er de laatste weken niets meer voor doen. Wolff naar huis begeleid, daar M[ali Blumenthal] getroffen, die bij Mevr. Wolff was." Zo beschrijft Blumenthal het einde van zijn samenwerking met Wolff. De colloquiumvoordrachten hebben in 1942 een gemeenschappelijk overzichtsartikel over het isoperimetrisch probleem opgeleverd.

Uit Blumenthals dagboek blijkt dat Wolff in het colloquium sprak over de angulaire afgeleide, geometrische optica, het lemma van Fatou, convergentie van de rij $\sum \frac{A_k}{z - a_k}$, gamma-functies, conforme afbeeldingen, de stelling van Fatou-Riesz over randwaarden, meervoudige integratie, integratie van begrensde rijen van functies volgens Osgood, een verbetering van een stelling van Denjoy, het principe van Phragmén-Lindelöf, univalentie op de rand van een gebied, uitbreiding van een gegeven vlakkenbundel tot een drievoudig orthogonale bundel, werk van Jacqueline Ferrand, het bereik van Taylorpolynomen op de convergentiekring, benadering van de afgeleide op de rand van een gebied, inwendige grensverzamelingen, de rotaties van een kreeftenpoot, een meetkundige stelling van Ahlfors, het bewijs van

Ahlfors voor een stelling van Cartan en 12 oktober 1942 in het voorlaatste colloquium over een ‘idiote’ stelling van Ahlfors. De onderwerpen waarover Blumenthal sprak of waarvan niet duidelijk is wie de spreker was, zijn hier niet vermeld. Dat Wolff en Blumenthal met zulke schaarse middelen zo’n breedte en opbrengst wisten te bereiken is indrukwekkend.

In de zomer van 1942 heeft Wolff ook contact met de latere Utrechtse hoogleraar A.F. Monna, die hem eind maart 1942 per brief enkele vragen had voorgelegd.⁵ Monna’s vragen betroffen een door hem voorgestelde uitbreiding van een stelling over het probleem van Dirichlet en conforme afbeeldingen op het rechter halfvlak. In zijn antwoord, 30 maart 1942, verruimt Wolff de condities voor de uitbreiding en geeft hij een schets van het bewijs. In het tweede deel van de brief noteert Wolff recente stellingen van zijn hand, onder meer verschenen in de *Comptes Rendus* van 1940 en 1941. Nog te verschijnen stukken in de *Comptes Rendus* waren, zo had Wolff begrepen, “uitgesteld om redenen van niet-wetenschappelijke aard”. Enkele stellingen daaruit had hij daarom eind 1941 in de *Proceedings* van de Amsterdamse Akademie laten verschijnen (Wolff, 1941e). Hij schrijft de stellingen en bewijzen voor Monna uit omdat hij van de betreffende publicaties geen overdrukjes meer heeft. In zijn volgende brief corrigeert Wolff zichzelf. Ten onrechte zag hij Monna’s idee over een uitbreiding van het rechter halfvlak als bijzonder geval van een algemene stelling. Hij neemt dat terug, wenst Monna “succes met Uw verder onderzoek” en zet de samenvatting van zijn artikel in de *Comptes Rendus* van 1941 voort. Het slot van de brief gaat over iteratie van gebieden, een onderwerp waarmee Wolff in 1926 begonnen was en dat vanaf 1929 door Carathéodory verder was uitgewerkt. Op 19 mei⁶ volgt een briefkaart van Wolff. Hij vraagt om geduld in verband met de voorbereidingen voor een plotselinge verhuizing. Maar hij gaat wel in, zo goed en kwaad als hij kan, op Monna’s vragen over het artikel (Wolff, 1941e). Op een los papiertje, zo schrijft hij, heeft hij een van de stellingen uit het artikel gevonden. Ook is hij naar Barrau geweest om daar zijn eigen overdrukken in te zien. Stelling VI uit Wolff (1941e) is intussen door Jacqueline Ferrand in Parijs gegeneraliseerd, schrijft hij. De slotalinea is sprekend voor Wolff:

“Gezien Uw aardige uitbreidingen zou ik U aanraden, ze ergens te publiceeren. Zodra de haastige en onaangename verhuisdrukte voorbij is, zal ik U mijn bewijs van Mlle Ferrand’s uitbreiding sturen.

Met beleefde groeten, J Wolff”

Op 20 mei draagt Wolff het huis aan de Stadhouderslaan 51 over aan de Duitse Wehrmacht. Drie dagen daarna al stuurt hij zijn bewijs van de stelling van Ferrand, een precies stukje complexe analyse. Zoals steeds pakt hij het gewone leven zo snel mogelijk weer op. Ook na de volgende verhuizingen blijft hij dat doen.

Na Wolffs verhuizing naar Amsterdam wisselen Wolff en Blumenthal nog enkele kaarten en brieven. Op 9 december 1942 laat Wolff weten dat het hem in Amsterdam goed gaat. Otto en Mali Blumenthal gaan op 22 april 1943 “Ab nach Vught” (de laatste woorden in het dagboek) en in mei 1943 door naar Westerbork,⁷ waar Mali Blumenthal 21 mei overlijdt. Otto Blumenthal wordt in januari 1944 naar Theresiënstadt gedeporteerd en overlijdt daar 13 november 1944.

In Amsterdam wonen Jules, Betsie en Ernst Wolff op het adres Cliostraat 37ⁱⁱ, bij het gezin van Sally Gersons, een jongere broer van Wolffs echtgenote. Dochter Lenie was intussen ondergedoken. Vanaf de Cliostraat informeert Wolff op 27 januari 1943 bij Freudenthal of die de volgende stelling kent⁸:

“Er bestaat geen enkelvoudig gebied, waarvan de grens alleen uit primenden van de 2e soort (=primenden met 1 bereikbaar en minstens 1 onbereikbaar punt) bestaat.”

Scherper:

“Bevat de grens uitsluitend primenden van de 1e en 2e soort (1e soort = primenden die uit slechts 1 punt bestaan), dan heeft de verzameling der primenden van de eerste soort de continue machtigheid.”

Precies deze stellingen worden in 1944 bewezen in het gemeenschappelijke artikel van Wolff met Tatiana van Aardenne-Ehrenfest, het laatste artikel van Wolff.

Wolff in contact met Van Vuuren

De verslechtering in de jaren 1942 en 1943 worden weerspiegeld in de briefwisseling van Wolff met de Utrechtse Rector Magnificus, sociaal-geograaf prof.dr. Louis van

Vuuren (1873–1951). In de zomer van 1942 beseft Wolff hoe ernstig de situatie is en hij zet alle middelen in om een beschermde status te krijgen, zodat zijn gezin en hijzelf niet voor ‘werkverruiming’ naar Duitsland of Polen zouden hoeven. Wolff, die dan al met zijn vrouw inwoont in Tuindorp, benadert 27 juli 1942 eerst Barrau. Hij wil met hulp van Barrau zijn onafgebroken wetenschappelijke arbeid vanaf november 1940 documenteren. Zijn publicaties vanaf 1940 tonen dat aan, maar zijn overdrukken liggen in de opslag:

“Ik kom nu met het volgende verzoek: Leen mij (je krijgt ze terug) de afdrukjes vanaf 1940 (begint ongeveer met een C.R. [*Comptes Rendus*] noot getiteld zo iets als ‘itération d’une représentation conforme’, daarna Ak. verhandelingen [in de KNAW *Proceedings*] en een paar afdrukjes uit *Mathematica*. Totaal circa 12 afdrukjes.

Kun je, als Voorzitter van de Faculteit, een verklaring bijvoegen dat ik sedert mijn ontheffing gestadig wetensch. arbeid verricht, met een groot aantal wetenschappelijke verhandelingen als resultaat (in de diss. van Mlle Ferrand van 12 Juni ’42 word ik op vele bladzijden prijzend geciteerd), dan zal mij dat zeer welkom zijn. Bij het minste bezwaar echter laat je dat achterwege.

Er is wel veel haast bij: uit Utrecht zijn al verscheidene joodsche jongelui en gezinshoofden naar de ‘werkverruiming’ getransporteerd. Wel te verstaan: deze keuring geldt uitsluitend Joden.

Misschien kun je ook van Vuuren inlichten: de bezettingsoverheid heeft verklaard, dat de ontslagen joden verder met rust zouden worden gelaten.

Voor je moeite mijn dank bij voorbaat. Vale en houd moed.

Beste groeten van gezin tot gezin,
t.t. J. Wolff.”

[t.t.: *totus tuus*, geheel de Uwe]

Eén dag later al stelt Barrau de gevraagde verklaring op, eindigend met:

“Het zou voor de mathematische wetenschap van het grootste belang zijn, indien kon worden toegestaan, dat gezegde Dr. J. WOLFF zich ongestoord aan zijn hooge wetenschappelijke bezigheden bleef wijden.

De Hoogleraar
J.A. Barrau”

Op 2 augustus 1942 schrijft Wolff rechtstreeks aan Van Vuuren, de eerste brief uit een uitgebreide correspondentie. Wolff hoopt dat Van Vuuren iets voor Ernst kan doen. Deze heeft wel enig houvast (een taak bij de Joodse Raad, vergunning om bij de universiteit ingeschreven te blijven, een doktersattest over zijn astma), maar dat lijkt Wolff onvoldoende. Hij schrijft dat hij de Joodse Raad verzocht heeft om Ernst enkele uren onderwijs te laten geven aan het Joods Lyceum. En mocht Ernst toch opgeroepen worden, dan wil collega-hoogleraar, medicus C.D. de Langen, hem in de kliniek opnemen. Wolff benadrukt hoe dringend de situatie is: "Wèl te verstaan, het gaat over transporteeren naar Polen. (...) Ik verneem dat morgen (Maandag) de oproepingen beginnen."

Van Vuuren antwoordt de dag erop dat hij de zaak al met Barrau besproken had. Barrau zal Wolff schrijven en de gevraagde verklaring voor Ernst afgeven.

"Ik geloof niet dat er gevaar dreigt. Uit de brief van Barrau zal je blijken waarom ik dat niet geloof. Niettemin voeg ik hierbij een verklaring voor je zoon die ik hierbij insluit met een enveloppe aan zijn adres, zodat je die dadelijk na lezing kunt posten. Ik doe dat zoo omdat ook de lezing van deze verklaring je eenige geruststelling kan geven, naar ik hoop.

Met hartelijke groeten, ook aan Mevrouw Wolff"

Meteen bedankt Wolff de rector met brief tussen hoop en vrees:

"Amice,
Grote dank voor je bemoeiingen, waardoor Ernst twee sterke wapens in handen heeft gekregen, die waarschijnlijk, op zichzelf beschouwd, hem al vrij maken; en waardoor mijn vrouw en ik heel wat zijn opgelucht, ook moreel gesterkt doordat wij telkens weer de

bekrachtiging zien van wat wij al wisten, namelijk wie onze vrienden zijn. Wil onze sentimentaliteit verontschuldigen. Verdrucken worden sentimenteel als ze hulp zien, ze gaan te gronde als ze die niet zien; het eerstgenoemde onafhankelijk van het effect der hulp. We zijn in oorlog, dus sneuvelen is mogelijk."

Wolff heeft vertrouwen in de Joodse Raad, die hij dag en nacht bezig ziet met goed werk. Dan volgt opeens de zin:

"Inmiddels schijnt de 'manoeuvre' in Utrecht 14 dagen uitgesteld te zijn."

En weer terug naar de Joodse Raad. Wolff vindt het verstandig dat Ernst werkt voor de Joodse Raad, want

"uitstekende afleiding en van groot voordeel, daar de overheid er bijzonder op let, wie bij den J. Raad is (ik ben er ook bij, als docent, als houder van wisk. voordrachten, als lid der Subcommissie Ernst Cohen, Roos, Wolff, Dresden).

Het beste wensen wij voor je vrouw en jezelf.

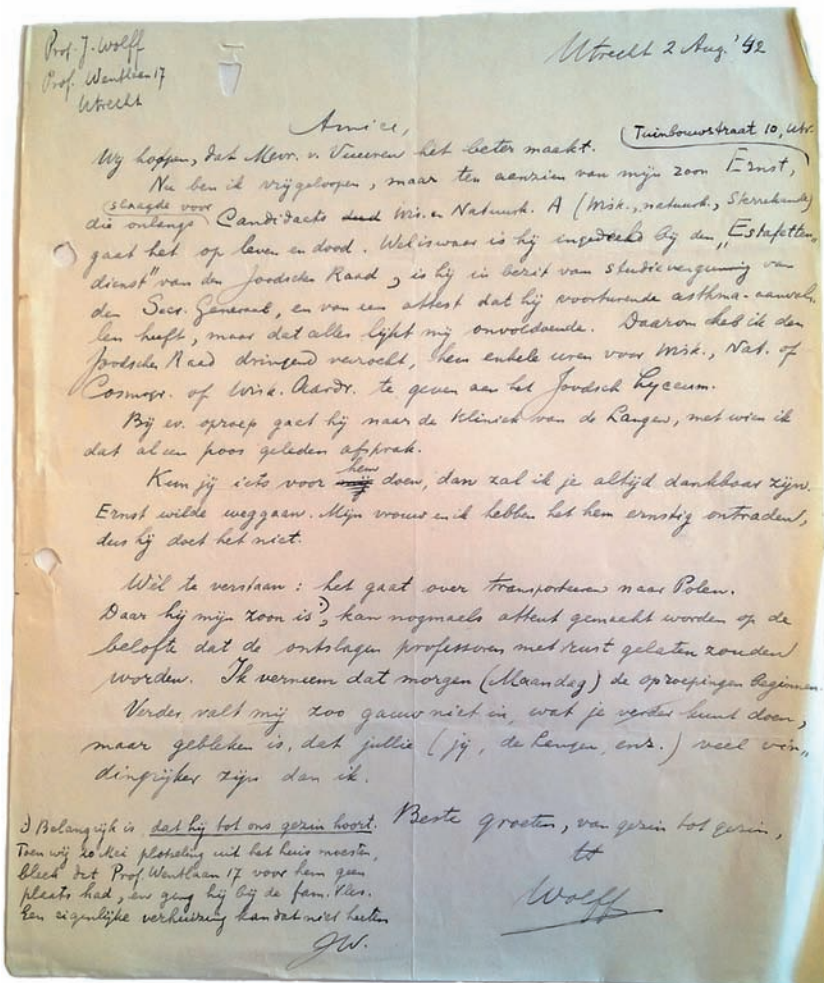
Hartelijke groeten,
t.t.
J Wolff"

Deze 'Subcommissie' van de Joodse Raad werkt aan de oprichting van een opleidingsinstituut voor Middelbare Akten met Joodse docenten en alleen voor Joodse studenten.⁹ Regierungsrat Rombach waarschuwt de initiatiefnemers op 20 mei 1942:

"dass das von ihnen zu gruendende Institut nur fuer juedische und nicht fuer arische Schueler in Frage komme und dass es bekanntlich verboten sei, dass juedische Lehrer arische Schueler unterrichten."

Voor wiskunde zijn Freudenthal, Wolff en David van Dantzig de beoogde docenten. Wolff ontleent aan deze onderneming van de Joodse Raad een officiële positie, die hem althans enige tijd houvast geeft. Het onderwijs lijkt echter niet van start te zijn gegaan.

De ongunstige ontwikkelingen volgen elkaar snel op. Op 15 augustus 1942, nog geen twee weken na zijn vorige brief, laat Wolff aan Van Vuuren weten dat hij volgens de Joodse Raad op 20 augustus naar Amsterdam 'geëvacueerd' zal worden. Intussen is ook het huis aan de Prof. Wentlaan door de bezetter in be-

Brief van J. Wolff aan L. van Vuuren, 2 augustus 1942

slag genomen en hebben zijn vrouw en hij woonruimte toegewezen gekregen in het “Rusthuis van dokter M.A. de Jong, Maliesingel 36, Utr.”. Wolff benadrukt dat ze hierdoor van Maartensdijk, waartoe Tuindorp op dat moment behoorde, terugverhuisd zijn naar Utrecht. “We zijn dus sedert dien datum te Utrecht, en niet te Maartensdijk. Dat maakt groot verschil, omdat joden uit Utrecht nog niet ge-evacueerd worden.” Verder bespreekt hij welke instanties van de bezetter Van Vuuren zou kunnen benaderen om een goed woord voor hem te doen, en over welke schriftelijke verklaringen hij beschikt die zijn verzoek om bescherming ondersteunen. Twee dagen later stuurt hij Van Vuuren die genoemde verklaringen: een overzicht van zijn loopbaan in het onderwijs, een overzicht van de woonsituatie, een verklaring van oogarts Prof. Weve over de gespecialiseerde zorg die Mevrouw Wolff nodig heeft, een attest van huisarts Koster, een verklaring van de Centrale Commissie voor het Joodse Onderwijs over Wolffs werkzaamheden en een verslag van de bespreking over de MO-cursussen van 19 juni 1942.

Dit alles en het verlies van zoon Louis in mei 1940 is volgens Wolff voldoende straf. “Moet nu deportatie er nog bij? Bovendien heeft indertijd de bezettende overheid den Rector Magn. meegedeeld, dat de in Maart '40 [hij bedoelt 1941] ontslagen joodse hoogleraren verder met rust zouden worden gelaten.” Verder verklaart Wolff zelf dat hij ‘apolitisch’ is en altijd was. “[Ik] zou geen tijd hebben voor andere dan wiskundige overpeinzingen. 13 werken zijn van mijn hand verschenen sedert 1940.” Wolff zegt te hopen dat Van Vuuren zijn vindingrijkheid wil inzetten. Van Vuuren heeft de bijlagen bewaard.

Een kleine week later is de dreiging voelbaar. De voor 20 augustus aangekondigde evacuatie naar Amsterdam is niet doorgestaan, zo schrijft Wolff 21 augustus. Wel werd het rusthuis doorzocht:

“In den nacht van Dinsdag op Woensdag, om half 4, werd ons rusthuis doorzocht, de persoonsbewijzen gecontroleerd, en werd dokter de Jong meegenomen. Hij is naar de Gestapo in A/dam overgebracht.¹⁰

2 hollandsche en 1 duitse politie-man vormden de visite. Een hollander kwam voor ons bed, rookende een si-

gaar, controleerde onze persoonsbewijzen en vertrok.

Met Ernst is nog steeds niets aan de hand.

Hartelijke groeten v.h.t.h.
tt
Wolff”
[v.h.t.h.: van huis tot huis]

Diezelfde dag volgt er een ‘Tweede bulletin van heden’. Wolff heeft gehoord dat zijn vrouw en hij niet op de evacuatielijst staan. Dat kan komen door de actie van Van Vuuren, schrijft hij, maar ook door de verhuizing van Maartensdijk naar Utrecht, die wellicht “het raderwerk der bureaucratie, wat mijn geval betreft, totaal in de war heeft gestuurd. Zoo laten.” Hij beseft wel dat tegen personen die de oproep negeren een arrestatiebevel uitgevaardigd wordt. “Mijnnetwegen!” laat hij erop volgen. En hij heeft gehoord dat de evacuatie uitgaat van de Wehrmacht. In dat geval heeft de plaatselijke commandant iets te zeggen. Van Vuuren heeft in deze periode zowel bij de Nederlandse autoriteiten in Den Haag als bij de Duitse bezetter voor Wolff gepleit, zoals zal blijken.

Twee dagen later, 23 augustus 1942, een nieuw ‘communiqué’. Wolff heeft met de heer Sarphati van de Joodse Raad in Amsterdam gesproken, die eerder had geadviseerd om af te wachten. Sarphati handhaafde het advies en voegde toe:

“over eenige maanden zullen wij een lijst moeten indienen van hen, die op 20 Aug. uit Maartensdijk naar Amsterdam hebben moeten gaan. Er is dan kans, dat ik dan weer in het strijdperk moet treden.

Daarom is het raadzaam dat ik inmid-
dels word vrijgesteld... tenzij dat reeds
het geval is...

Zoo niet, dan heb ik er een mooi wapen vandaag bijgekregen: een legitimatie als ‘leeraar bij den Joodschen Raad voor A/dam’. Ik zal er foto-copieën van laten maken en er je een sturen. Inderdaad hecht de bezettende overheid groote waarde aan de werkzaamheden voor de J.R.

Het doet me groot genoeg, dat mijn bevinding bij den heer Sarphati volkomen overeenstemt met je telefonische mededeeling van gisterenavond.

Beste groeten,
tt
J Wolff”

De volgende brief aan Van Vuuren (4 september 1942) betreft Ernst, die gekeurd moet worden voor ‘werkverruiming’. Wolff vraagt of Van Vuuren stappen kan doen om te zorgen dat Ernst afgekeurd wordt en geeft daartoe een aantal argumenten, die Ernst ook in een eigen verzoekschrift naar voren zal brengen.

De razzia’s die in heel Nederland vanaf 2 oktober 1942 enkele dagen lang plaatsvonden, doen Wolff direct op 3 oktober 1942 opnieuw schrijven, beginnend met een verwijzing naar het lied ‘Wij leven vrij, wij leven blij’:

“Amice,

op den geheelen dierb’ren grond van Nederland hebben vannacht arrestaties van Joden plaats gehad. Om 11:30 werd een dame uit ons asyl Maiesingel 36 weggehaald: haar man zit in Westerbork. Daar is ze vannacht ook heen gebracht. [onderaan toegevoegd: Haar jammer ging me door merg en been. Ik ben er nog kapot van.] Vrijwel alle Joden van Drente zijn vannacht ge-arresteerd, evenzo Arnhem, Elden [tegenwoordig Arhem-Zuid], enz. De J. Raad deelde mij veel faits accompis mee.

Nu zijn er toch wel collega’s, bijv. van Loon, Siccama, Westra (met wie ik zeer amicaal was, ook met Roels was ik amicaal)¹¹ die ons (mijn vrouw, Ernst en mij) kunnen beschermen, door bij de Duitschers, die ze kennen, een ‘goed woord’ te doen?

[achter een accolade over 6 regels:] Ook zou het nuttig zijn te telegrafeeren aan de Zentralstelle für Jüdische Auswanderung, Adama van Scheltemaplein 1, Amsterdam met verzoek, mij telegrafisch te berichten dat op mijn legitimatiebewijs als functionaris van den Joodschen Raad een stempel komt voor ‘polizeilichen Schutz’ (velen hebben er al een).”

Hierna herhaalt Wolff het overzicht van de gebeurtenissen, te beginnen bij de dood op 12 mei 1940 van Louis. En hij beschrijft de zeer slechte conditie, ook psychisch, van zijn vrouw en vraagt:

“Kun je enkele collega’s, als voren bedoeld, snel mobiliseren, dan bij voorbaat mijn dank, die groot is, zoals je weet. Er is natuurlijk geen tijd voor schriftelijk (anders dan telegrafisch of telefonisch) werken, want vannacht her-

haalt zich het spel op den ganschen nederlandschen dierb're grond.

Ernst is in het Stads- en Ak. Ziekenhuis (bronchitis). Ik vernam bij den J. Raad dat ze ook uit de ziekenhuizen patiënten oppikken.

Het spijt me zeer dat ik geen fraaier bulletin kan geven.

Met hartelijke groeten v.h.t.h. en beste wenschen voor je vrouw en jezelf

tt.
J Wolff"

Dat Van Vuuren in actie gekomen is, blijkt uit de eerstvolgende brief van Wolff, van 14 oktober 1942:

“Waarde van Vuuren,
Hartelijk bedankt voor alles wat je in mijn belang gedaan hebt, waarbij ik vooral denk aan de onaangename bezoeken die je hebt afgelegd.

Verleden week vertelde Weve aan mijn vrouw, dat ik op de ‘Rückstelliste’ sta, evenals Jordan. Maar gisteren zei Barrau, dat je het alleen maar vermoedde. Dat is dus twijfelachtig. Bovendien: zonder bewijsstuk ga ik naar Polen, tenzij mijn persoonsbewijs een stempel bevat met ‘bis auf weiteres freigestellt von Arbeitseinsatz’, wat niet is.

De Rückstelliste, die juist voor mensen als ik dient, wordt behandeld door Mr. de Waard, Departement van Binnenlandsche Zaken. Zou je de goedheid willen hebben, dat Dept. op te bellen, en te vragen of ik op die lijst sta, en of mijn gezin (Mevr. Betsy Wolff-Gersons geb. 12/6/79, ik 18/4/82, en Ernst 19/10/19) daar ook profijt van heeft?

Voor het geval ik er niet opsta, zou het mij aangenaam zijn, als je mij voor die lijst wilt aanbevelen (met mijn gezin).

Op je aanraden heb ik zo'n stempel ‘bis auf weiteres freigestellt von Arbeitsdienst’ bij Mr. de Haas weer aangevraagd. Daar zal wel nul uitkomen, want 10 dagen geleden had ik er hem al over gesproken zonder resultaat. Maar terstond daarna had ik mij gewend tot Prof. D. Cohen, Voorz. Joodsche Raad A/dam. Blijkens diens schrijven van gisteren schijnt hoop te bestaan.

't Is een rare tijd: er wordt met menschenlevens gejongleerd: Polen is de dood.

Ik ben niet eens met het gisteren door Barrau voorgedragen standpunt ‘een nieuwe actie is vruchteloos’, en vecht

liever door, hetgeen me tot heden goed bevallen is, bijv. Ernst en ik zitten nog niet in Polen.

Kun je iets bereiken of doen bereiken wat betreft die Rückstelliste, dan mijn grooten dank bij voorbaat.

Beterschap aan je vrouw door ons allen toegewenscht!

Hartelijke groeten
Julius Wolff & gezin

Mr. Murman¹² behandelt de Rückstelliste ook. Maar de Rector Magn. heeft natuurlijk meer invloed.”

Wolff heeft de brief zo over het papier verdeeld dat hij op de onderste helft zijn dertien publicaties sinds 1940 kan noteren. Bovenaan de voorzijde heeft hij geschreven: “De lijst der publicatiën kan worden afgescheurd.” Dat laatste heeft Van Vuuren niet gedaan; de lijst is nog net met de brief verbonden.

Wolff bedankt Van Vuuren in bovenstaande brief onder meer voor de afgelegde ‘onaangename bezoeken’. Een daarvan was aan prof. dr. O.C.H. Nieschulz (1899–1980), die een voor Van Vuuren ongemakkelijke dubbelrol vervulde. Enerzijds was Otto Nieschulz in 1942 onder druk van de bezetter in Utrecht buitengewoon hoogleraar veterinaire parasitologie geworden, anderzijds was hij als nazi-Duitsler lid van de NSDAP en had hij daar de functie van Kreisinspektor. Hoe Van Vuuren de zaak van Wolff bepleit heeft valt niet na te gaan, in elk geval ontvangt hij een schriftelijke afwijzing (gedateerd 7 oktober 1942) van de vertegenwoordiger van de Rijkscommissaris in

de provincie Utrecht, Bruno Müller-Reinert. De brief begint:

“Der Kreisinspekteur Prof. Dr. O. Nieschulz hat sich auf Ihre Bitte hin an mich gewandt, bezüglich Befreiung des Obengenannten [d.w.z. Wolff] von der Deportation.”

De twee slotzinnen zijn voldoende om de schreeuwende Nazi-propaganda te karakteriseren. Broeyer [2, pp. 121–122] bespreekt de brief in detail.

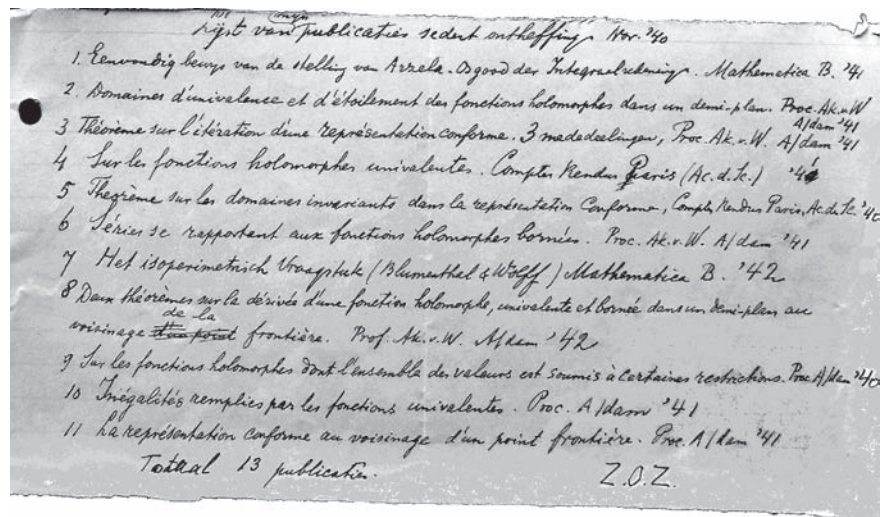
“Wenn der Jude Prof. Wolff keinen Stempel in seinem Ausweis erhalten hat, dann hat das bestimmt seine Gründe. Ich bitte Sie einzusehen, dass in dieser Zeit, wo täglich deutsche Männer, darunter auch Niederländer, in diesem jüdischen Krieg ihr Leben hingeben müssen, kein Jude ein Recht darauf hat, persönlich von den allgemeinen Massnahmen verschont zu werden.

I.V.
Müller-Reinert”

[I.V.: In Vertretung, d.w.z. in opdracht van Seyss-Inquart]

Op zondag 18 oktober 1942 laat Wolff aan Van Vuuren weten dat hij de woensdag erna met alle bewoners van Maliesingel 36 naar Amsterdam zal vertrekken. Hij vraagt opnieuw dringend hulp om op de Rückstelliste te komen, zal hier advocaat Murman over benaderen en geeft de namen door van Nederlandse ambtenaren die hierover gaan:

“Nader verneem ik dat de Secretaris-Generaal van het Dept. van Binnenland-

Publicaties 1940–1942; afscheurbaar lijstje in brief aan L. van Vuuren, 14 oktober 1942

sche Zaken, Mr. Dr. Frederiks, met Mr. de Waard en Mr. Kan daarover beslissen, en dat collega Ernst Cohen een verklaring heeft dat hij op de Rückstell-liste staat.

Daar mijn werk in binnen- en buitenland zeer gewaardeerd wordt, kom ik m.i. ook in aanmerking.

Verneem ik niets, dan zal ik mijzelf met een verzoekschrift tot dien Secretaris-Generaal wenden.

Maar de Rector Magnificus heeft meer gewicht dan ik.

Opm. het aantal joodsche professoren in Nederland is vrijwel nul; dus het aantal is geen bezwaar.

Met hartelijke groeten,
beterschap met je vrouw,

t.t.
J Wolff"

In zijn eerste brief uit Amsterdam, 26 december 1942 vanuit Cliostraat 37ⁱⁱ, deelt Wolff mee dat hij van advocaat Murman heeft begrepen dat Mr. Frederiks geen vrijstelling van tewerkstelling in het buitenland meer kan verlenen. Hij stuurt Murmans brief mee. Uit de correspondentie van Van Vuuren blijkt dat hij zelf meteen op 10 oktober 1942 bij Frederiks voor Wolff heeft gepleit. De reactie van Frederiks (4 december 1942) is identiek aan de reactie die advocaat Murman aan Wolff door gaf. Van Vuuren wist het standpunt van Frederiks ruim twee weken eerder dan Murman, maar waarschijnlijk had hij nog geen adres van Wolff in Amsterdam. Daarnaast had hij door de ernstige ziekte van zijn vrouw grote zorgen thuis.

Frederiks was niet het laatste houvast, zoals blijkt uit het vervolg van Wolffs brief:

"Op 23/12/42 verzocht ik Prof. v. Dam, Secr. Gen. van Opvoeding, Wet. en Cultuurbesch. mij op de door hem beheerde lijst (vrijstelling van opzending naar werkkamp; analoog met lijst Frederiks, die voor mij misliep door te laat verzoek, zie inliggende brief [van Murman]) te plaatsen. Tegelijk verzocht ik Mr. Frederiks mijn dossier naar Prof. van Dam te zenden.

Daar ik het wel heel erg vind, dat ze mij nog onbeschermd laten rondlopen, zou ik het op prijs stellen als de Universiteit van Utrecht in dezen iets kon doen, bijv. een vleiend woord tot Prof. van Dam richten; nõg beter: er heen gaan ter snellere afdoening.

Uitgespeeld kan worden o.a., dat ik op 28 maart 1942 25 jaar het land als hoogleraar gediend heb en vanaf Sept. 1906 het land als wiskunde-docent diende.

Bij voorbaat dank en hartelijke groeten, mede van mijn vrouw, die wederom hier een oogoperatie onderging (Zeeman) met nog niet te beoordelen gevolg. Vale

J Wolff"

Van Vuuren reageert 5 januari 1943:

"Amice

De vele beslommingen, die het Universitaire leven bedreigen en bedreigden, gevoegd bij de zware ziekte van mijn vrouw, voor wie ik geen hoop meer zie,¹³ verhinderden mij nog naar den Haag te gaan voor de bespreking met van Dam van je geval. Ik moet nu in ieder geval den 8 Januari a.s. in den Haag zijn, alwaar ik ontboden ben en zal dan trachten een en ander te bespreken.

m.vr.gr. voor U beiden"

Het verloop van het contact tussen Van Vuuren en Van Dam is in de correspondentie niet na te gaan maar Wolffs brief van 15 januari 1943 aan Van Vuuren duidt op diens invloed. Wolff schrijft dat hij van Van Dam twee brieven heeft gehad, gedateerd op 13 januari 1943, een Nederlands- en een Duitstalige, waarin staat dat de "General-Kommissar zur besonderen Verwendung" zijn aangelegenheid welwillend overweegt. Wolff dankt Van Vuuren voor de moeite die hij voor hem gedaan heeft en die reeds succes heeft. De brief eindigt met: "De rest komt vanzelf." Het lijkt goed te gaan, want op 8 februari 1943 deelt Wolff mee dat hij zijn nummer op de Van Dam-lijst heeft ontvangen, en dat zijn vrouw daarmee "automatisch geschützt" is. Dat geldt nog niet voor Ernst en daarom heeft hij Van Dam gevraagd om een nummer op de lijst voor Ernst. Zijn artikelen krijgt hij blijkbaar niet meer in Nederland gepubliceerd: "Ik stuur mijn artikelen tegenwoordig naar de *Commentarii Math. Helv.*" (zie het publicatie-overzicht). Hij eindigt met "veel dank voor je bemoeiingen voor mij."

Maar het tij keert. Ernst schrijft 8 maart 1943 aan Van Vuuren:

"Hooggeleerde Heer,
Hierbij deel ik U mede, dat mijn ouders op het ogenblik gevangen worden gehouden in de Zentralstelle für Jüdische

Auswanderung, Adema van Scheltemaplein 1, Amsterdam Z.

Omtrent de oorzaak van de arrestatie tast ik vrijwel in het duister. Misschien kunt U zich met de autoriteiten in verbinding stellen om de invrijheidstelling van mijn ouders te bevorderen.

U kunt mij telefonisch bereiken 's middags van 2-2.30 op nummer 28296.

U bij voorbaat dankend voor de te nemen moeite, teken ik met de meeste hoogachting,

Ernst Wolff [handtekening en naam]"

Van Vuuren heeft een dag later een afspraak in Den Haag om de zaak van fysioloog H.J. Jordan te bepleiten. 's Ochtends voor zijn vertrek naar Den Haag leest hij de brief van Ernst en neemt de zaak van Wolff op in de notitie die hij Van Dam zal overhandigen. De notitie begint met een verzuchting:

"HoogGeachte Heer van Dam,
Weinig had ik kunnen vermoeden dat ik U reeds zo spoedig weer moest lastig vallen. Er zijn twee gevallen die ik in Uwe aandacht meen te moeten aanbevelen al weet ik dat het U wel evenals mij zal gaan, nl. dat het wel eens TE veel kan worden, wat men in deze dagen van ons vergt en vooral op geen enkele logische grondslag verwachten kan."

Dan volgt het pleidooi voor Jordan, waarna hij vervolgt:

"Il. Hedenmorgen kreeg ik een brief van Ernst Wolff den begaafden zoon van Prof. Dr. J. Wolff, die al zo gelukkig was dat hij beschermd werd, zoowel door zijn functie bij den Jodenraad in Utrecht, als door de lijst waarop hij door U geplaatst was, en die nu met zijn vrouw wordt vastgehouden in de Zentralstelle für Jüdische Auswanderung, Adema van Scheltemaplein 1, Amsterdam Z. Mevrouw Wolff lijdt zeer ernstig aan een gevaarlijke oogziekte (glaucoom) waarvoor zij hier reeds door Weve geopereerd werd, helaas zonder veel succes en is psychisch zeer overspannen. Ik vrees van deze arrestatie inderdaad ZEER ernstige gevolgen zal hebben. Moge gij de kracht en de weg kunnen vinden iets voor deze beide ongelukkige mensen te doen. Ik zeide het zoeven, onze machteloosheid dreigt de spanningen voor ons zelf haast te

groot te doen worden! Ik weet echter dat gij niets zult nalaten wat hier hulpje bieden kan.

Met de verzekering mijner gevoelens van Hoogachting en Onderscheiding

De rector magnificus
L. van Vuuren [handtekening]"

Wolff en echtgenote worden 11 maart 1943 in Westerbork ingeschreven, waar ze in barak 65 verblijven. Ernst geeft de nieuwe situatie op 16 maart 1943 aan Van Vuuren door. Het stelt hem gerust dat dit geen strafbarak is. Er wordt van alle kanten geprobeerd om zijn ouders weer uit Westerbork vrij te krijgen, maar "men is wel algemeen van meening, dat er nog wel eenige tijd overheen zal gaan, eer het zover is." Hij besluit met de vraag "Is U soms iets bekend omtrent eventueele activiteit van Prof. van Dam? Ik heb nog niets van hem gehoord."

Van Vuuren antwoordt per omgaande (17 maart 1943). Ik heb de zaak direct aan Van Dam in handen gegeven, schrijft hij. Die heeft toegezegd zo spoedig mogelijk maatregelen te zullen nemen. Dan volgt er een opmerkelijke zin:

"Hij gaf mij alleen zijn verbazing te kennen, dat je Vader niet naar Barneveld had willen gaan. Laten we hopen, dat Van Dam toch iets bereiken kan."

Heeft Wolff gedacht dat de bescherming van de Van Dam-lijst zo ver ging dat zijn vrouw en hij niet uit Amsterdam hoefden te vertrekken, ook niet naar Barneveld, en zijn ze daarom naar Westerbork overgebracht? En Ernst Wolff zelf? Hij wordt 31 maart 1943, twee weken na zijn brief aan Van Vuuren, naar Barneveld overgebracht. De dag ervoor had Ernst per brief aan secretaris-generaal Frederiks om uitstel gevraagd van zijn vertrek naar Barneveld. Hij wilde eerst zijn moeder bezoeken, die tijdelijk in het Groningse Academisch Ziekenhuis aan haar oog behandeld werd. Maar later die dag liet hij Frederiks per telegram weten: "Ben besloten morgen naar Barneveld te gaan. Verzoeken brief ongeschreven te beschouwen. Ernst Wolff."

Van 11 maart tot 18 mei 1943 verblijven Jules en Betsie Wolff in Westerbork ... om dan alsnog naar het 'Joodsch Tehuis' in Barneveld overgeplaatst te worden. Wolff stuurt meteen een adreswijziging aan Van Vuuren, die op 21 mei 1943 opgelucht antwoordt:

"Het was voor mij een heele opluchting toen ik hedenmorgen je adresverandering ontving. Je begrijpt hoe het mij te moede was, toen Ernst mij uit Amsterdam telefoneerde, en ik sedert dien niets meer hoorde dan je adresverandering naar Westerbork. Je zoudt mij een groot genoegen kunnen doen, door mij te melden, of toen jij uit Westerbork vertrok Ernst Cohen daar uit Vught was aangekomen. Wij zijn nl. omtrent hem in volkomen onzekerheid.

Met hartelijke groeten ook aan Mevrouw Wolff"

Dan volgt het laatste stuk uit de correspondentie tussen Wolff en zijn rector, een briefkaart van 22 mei 1943:

"Waarde Van Vuuren,
Dank voor je brief waaruit je vreugde met onze verhuizing blijkt. Wij zijn er blij mee.

Cohen zag ik nimmer in mijn vorige verblijfplaats; ik concludeer dat hij er waarschijnlijk niet was. Gezien echter de mensenmassa, voel ik mij niet zeker.

Hartelijke groeten, ook voor de anderen te Utrecht,

tt
J.Wolff"

De correspondentie laat twee mensen zien in hun gevecht met een macht die er andere principes op nahoudt dan zij zelf. Woord houden geldt niet meer. Wolff is lang opgewekt en strijdbaar gebleven, Van Vuuren heeft zijn collega door dik en dun gesteund. In de na-oorlogse zuivering zijn andere zaken (daaronder een lezing in Duitsland in het eerste oorlogsjaar en Van Vuurens verdediging in de Senaat, maart/april 1943, van de door de studenten te tekenen loyaliteitsverklaring) hem zo zwaar aangerekend dat hij oneervol ontslagen werd, maar zijn pal staan voor Wolff mag ook gezien en gewaardeerd worden.

Woord houden geldt niet meer

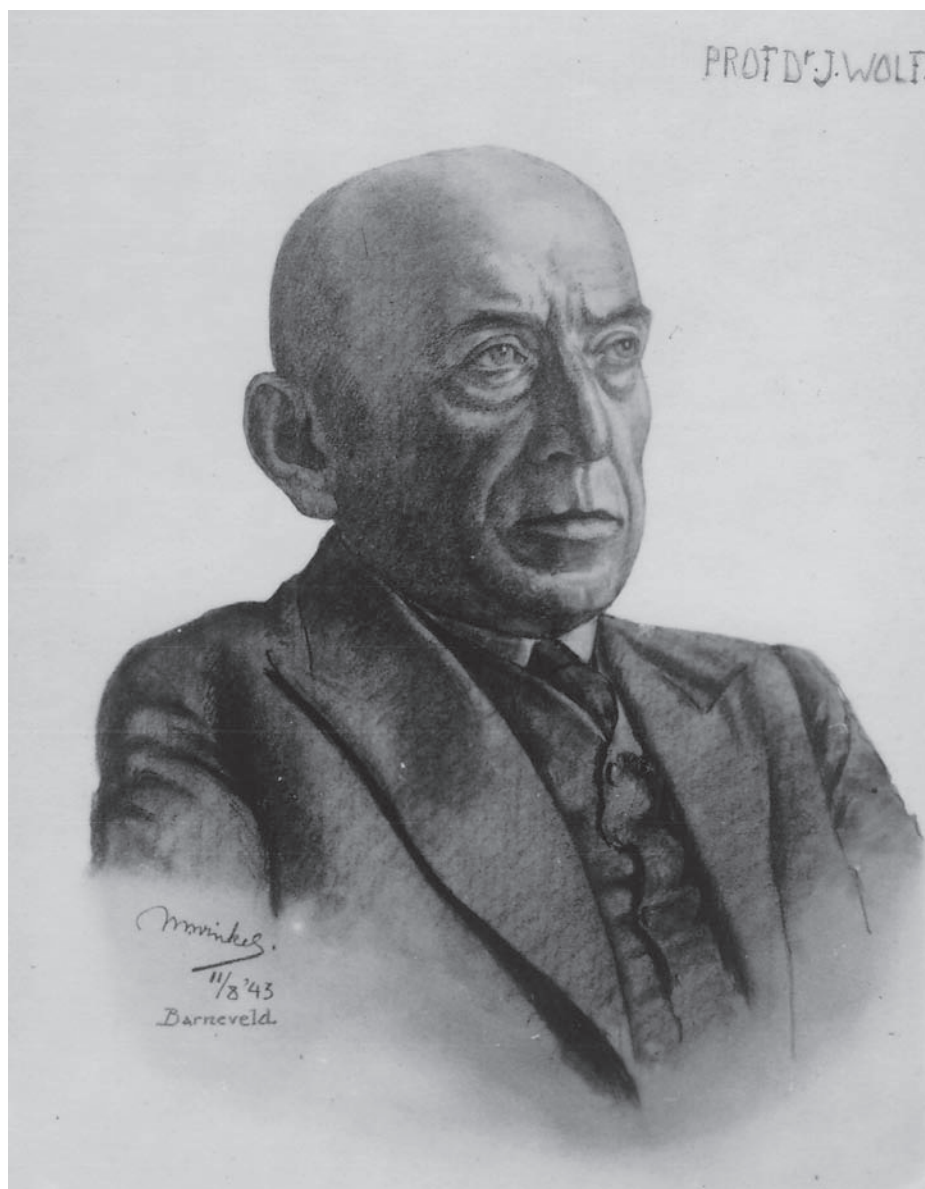
In Barneveld verblijven Wolff en zijn vrouw een week in het voornamere deel De Schaffelaar, maar dan worden ze naar De Biezen overgebracht om op 29 mei terug te verhuizen naar De Schaffelaar.¹⁴ Eind juli wordt daarheen ook hun Utrechtse inboedel overgebracht. Op 11 augustus 1943 tekent Michel Winkel, die na verblijf in De Biezen eind juli ook naar De Schaffelaar

verhuisd is, het portret van Julius Wolff (zie de pagina hiernaast).

Aanvankelijk bestaat de indruk dat degenen die in Barneveld geïnterneerd zijn, gespaard blijven.¹⁵ Maar de bezetter denkt daar anders over en 29 september volgt toch het transport van de gehele groep naar Westerbork. Op diezelfde dag al stuurt Wolff een adreswijziging aan dr. L.W. Nieland,¹⁶ die in Utrecht zijn colleges waarneemt: "Kamp Westerbork post: Hooghalen Oost, Barak 85." In Westerbork zien Wolff en Blumenthal elkaar weer, want op 28 oktober 1943 schrijft Wolff in een briefkaart aan Nieland: "Blumenthal is ook hier. Hij neemt wekelijks deel aan de wiskunde-bijeenkomsten, die uit ca. 10 mensen bestaan." Ook informeert hij Nieland over de toegestane communicatie met de buitenwereld: zelf mag Wolff "om de 14 dagen 2 briefkaarten, subs. 1 brief" sturen. "Aangekende brieven tot 2 KG mogen gestuurd worden. Dus pakketten aangetekend en < 2 KG." Twee weken later bedankt hij Nieland: "Waarde Nieland, Ons aller dank voor de uitstekende zending, die ons gisteren bereikte. Je kunt je moeilijk voorstellen, hoe verheugd wij telkens zijn en hoe wij de samenstelling bewonderen ondanks de moeilijkheden." Dan informeert hij naar de situatie in Utrecht ("In Utrecht zal alles wel zijn gangetje gaan. Graag hoop ik er eens meer van te hooren.") en hij vertelt over Westerbork: "Hier in W is het bij behoorlijk weer best uit te houden; bij slecht weer is de straat een beetje modderig maar droogt snel op. Wij treffen hier een groot deel van onze familie aan!" Zijn zoon Ernst, halfzus Cato (zich noemende Flora Francisca) Hegt-Wolff en haar man Jonas Hegt zijn op dat moment in Westerbork, en ook verschillende familieleden van zijn echtgenote Betsie.

Naast de briefkaarten zijn er twee brieven van Wolff aan Nieland bewaard gebleven, op voorgedrukt, gelinieerd papier ("Nur die Linien beschreiben") van Kamp Westerbork en beschadigd doordat de postzegels afgescheurd zijn. Aanvullingen van verloren tekst staan tussen < >. De vermoedelijk vroegste van de brieven is ongedateerd, de andere heeft als datum "Westerbork 26-11-43".

De ongedateerde brief hoopt dat het "Amice" Nieland en gezin goed gaat en deelt mee "dat ons driet al het goed maakt, gezien de omstandigheden die voor velen niet in alle opzichten schitterend zijn." Dan

Julius Wolff, in Barneveld getekend door Michel Winkel, 11 augustus 1943 [3, p. 267]

bespreekt Wolff een verzoek dat Nieland heeft gehad om een getaltheorieboek te schrijven voor lezers die alleen hbs als achtergrond hebben. Geen gemakkelijke taak, schrijft hij, en hij wenst Nieland “succes ermee.” Over zijn eigen activiteiten schrijft Wolff: “Mijn voordrachten gingen best, maar nu is er stagnatie doordat het gehoor vaak ziek of verhinderd is. Des te meer geef ik aan jonge lui wat gemoedelijke leiding.” Vermoedelijk was hij betrokken bij de kampschool van Westerbork. Wolff sluit de brief af met: “Prof. Barrau schreef mij den laatsten tijd nu en dan. Houd je taai. Hartelijke groeten, mede namens mijn gezin: Wolff”

De brief van 26 november volgt hier in zijn geheel:

“Westerbork 26-11-43

Waarde Nieland

Hartelijk dank voor je briefkaart. Voortaan kan ieder één brief schrijven op Vrijdag, telkens om de 14 dagen. Antwoord moet geplaatst worden op het antwoordvel. Volgens mijn beste weten heb ik kennis gegeven van de ontvangst van het mooie pakket waarover ons drietal zich <zeer?> verheugd heeft. Mocht je er niets over gehoord hebben, dan betuig ik hiermede nog eens onzen hartelijken dank. Men kan zich moeilijk indenken in de blijdschap waarmee zo'n pakket ontvangen wordt.

Weinig verneem ik uit Utrecht behalve dat onlangs een pakket kwam van v. Vuuren. Het beste is nu voor de pak-

kettenstuurders, dat ze de bemiddeling inroepen van den Joodschen Raad, afdeling Utrecht, Springweg 164. Dat doen ook de heeren en dames die mij af en toe wat sturen. Daarvan heeft de leiding: Mej. E. L. van Rijckevorsel, Maliesingel 76, Utrecht.

Ontvang ons aller hartelijke groeten, en moge je zoon flink groeien,

JWolff”

De brief is interessant omdat hij laat zien wie het gezin Wolff vanuit Utrecht steunen: de rector magnificus, die een pakket stuurt, zijn vervanger Nieland, en de “heeren en dames”, met wie hij zijn studenten aanduidt. In elk geval was Lies van Rijckevorsel een van hen.¹⁷

Begin 1944 circuleert in Nederland het gerucht dat Wolff overleden zou zijn. De voorzitter van de Faculteit Wis- en Natuurkunde, L. M. R. Rutten, schrijft hierover op 7 januari aan Curatoren: “Vandaag sprak ik Dr. Nieland, die me vertelde, dat hij nog zeer kort geleden een brief met goede berichten van collega Wolff had gehad. Het gerucht van diens overlijden moet dus op een misverstand berusten. Het schijnt uitgegaan te zijn van Van der Corput uit Groningen, maar die verzekerde me voor eenige dagen telefonisch, dat hij het bericht maar als gerucht gehoord had.”

Na de brief van 26 november 1943, die Wolff zelf uit Westerbork aan Nieland schreef, is er nog nieuws van Wolff uit 1944, en wel in een brief van Lies van Rijckevorsel aan Nieland:

“5 Maart '44

Utrecht

Zeer geachte Heer Nieland,

Gelukkig kan ik U mededeelen, dat ik gisteren een brief ontving van Prof. Wolff. Eigenlijk schrijft hij niet, hoe het hem gaat, hij legt in de brief precies uit, hoe ik met de zegel die erbij is, een pakje kan verzenden. Verder vraagt hij nieuws uit Utrecht, ‘Ik geloof, dat wij wat dat betreft, erg achter zijn,’ schrijft hij. Het humoristische optimisme van hem, mis ik wel in zijn brief. Bovendien schrijft hij Geachte mej.; terwijl hij in zijn optimistisch gestemde brieven, mij altijd bij de naam noemt (ik was met zijn dochter in dezelfde klas).

Maar ik ben alweer blij met een levensteeken en vooral met de zegel. Ik wilde met de brief terug en met het pakje even wachten. Misschien kunt U mij

iets zenden voor 't pakket (veel hoeft het niet te zijn, ik mag maximaal 2 K.G. zenden en ik wilde op het Laboratorium ook aan de studenten om bijdragen vragen. Het gaat weer onder 't motto 'alle beetjes helpen'>). Bovendien wilt U hem misschien graag nog iets vertellen. Als U mij dit schrijft, zal ik het graag in de brief aan hem erbij zetten.

Maar waar zij, meen ik, per maand 2 brieven mogen schrijven, ontvangt U misschien zelf binnenkort een brief.

Met vriendelijke groeten, en bij voorbaat mijn dank (U vindt me, hoop ik, niet onbescheiden).

Hoogachtend,
E.J. van Rijckevorsel"

Het 'humoristische optimisme' van Wolff was er in zijn brief van maart 1944 niet meer. En uit Utrecht werd het stil, behalve van de kant van de pakkettenstuurders.

Het gezin Wolff wordt op 13 september 1944 naar Bergen-Belsen gedeporteerd, waar ze in het centrale Sternlager verblijven. Jules Wolff, Betsie Wolff-Gersons en Ernst

Wolff komen daar in het voorjaar van 1945 kort na elkaar om, op 8 februari, 9 maart en 3 maart. De overlijdensakten geven voor Betsie en Ernst als oorzaak van overlijden 'Herzschwäche' en 'Herzlähmung'.

Van het gezin Wolff-Gersons heeft dochter Lenie ondergedoken in Rotterdam de oorlog overleefd. Met Jaap Valkhoff kreeg ze na de oorlog twee dochters. Ook de tekenaar van het laatste portret van Jules Wolff overleefde met zijn schetsboek de oorlog. J.A. Barrau, die Wolff vanaf hun gemeenschappelijke Amsterdamse studententijd kende en zowel in Groningen als in Utrecht collega was van Wolff, typeert hem in 1947 [1] met onder meer deze woorden:

"Wolff's publicaties zijn gekenmerkt door elegante bewijsvoering en door keurige en stipte redactie. Deze eigenschappen van stiptheid en sierlijkheid maakten ook zijne, door eene fijne geestigheid gekruide, mondelinge voordrachten, alsook — naar het eenparig getuigenis zijner studenten — elk zijner colleges, voor de toehoorders tot een

genoegen en een genot. Dit vernuftig betoog en deze geestige voordracht zijn nu tot zwijgen gebracht."

De zinspreuk van het Wiskundig Genootschap "Een onvermoeide arbeid komt alles te boven" is voor Wolff niet opgegaan. ❧

Erratum bij deel 1 (pagina 78)

Wolff slaagde in 1900 voor de hbs met vijfjarige cursus (de hbs A werd pas in 1923 formeel geregeld). In de zomer van 1901 toonde hij in een staatsexamen zijn bekwaamheid voor de studie in de geneeskunde en de wis- en natuurkunde. Op grond daarvan liet de Universiteit van Amsterdam hem toe als student.

Dankwoord

De directeur van het NIOD dank ik voor de toestemming om uit beperkt openbare brieven van en aan L.W. Nieland te putten. Bij het werk aan dit artikel heb ik veel te danken gehad aan de steun in allerlei vorm van Gerard Alberts, Henk Broer, Jan Hogendijk, Martinus van Hoom, Okke Klaassen, Jaap Korevaar, Adriaan Monna, Henk de Snoo, Elsbeth en Connie Valkhoff en Laurens en Mattheke Winkel. De vader van deze laatsten, Mr. Hans Winkel, attenderde me met de door zijn oom Michel Winkel gemaakte portrettekening als eerste op Julius Wolff.

Noten

- 1 Een beknopt overzicht van het leven van Julius Wolff en zijn gezin in de oorlog is te vinden in [2]. Dit artikel gaat terug op de primaire bronnen.
- 2 Zie voor details [9].
- 3 In Utrecht treft dat naast Wolff zijn collega's Ornstein en Roos en enkele assistenten.
- 4 Na eerste opvang in de buitenplaats Zuylenveld woonden de Blumenthals eerst in Delft, waar Blumenthal alleen als repetitor met studenten kon werken. Omdat vanaf september 1940 het kustgebied verboden terrein was voor niet-ariërs, vertrokken de Blumenthals naar Utrecht, waar ze de eerste nacht bij Wolff logeerden en daarna tot hun vertrek naar kamp Vught in april 1943 op acht adressen woonden.
- 5 Antonie Frans Monna (1909–1995), in Leiden opgeleid en daar in 1935 gepromoveerd, werkt op dat moment als verzekeringswiskundige. Daarnaast blijft hij een actief onderzoeker [7].
- 6 Monna is dan net uit Dordrecht terug verhuisd naar zijn ouderlijk huis in de Haagse Emmastraat.
- 7 Op 25 augustus 1942 waren ze al eerder op weg naar Westerbork. Dankzij steun van Utrechtse vrienden werden ze in Amersfoort uit de trein gehaald en konden ze terugkeren naar Utrecht.
- 8 We zouden tegenwoordig voor 'primende' priemeinde lezen.
- 9 Ernst Cohen was in Utrecht emeritus hoogleraar chemie, Jacob Roos was veterinaire hoogleraar en ook ontheven van zijn functie, Daniël Dresden, werktuigbouwkundig ingenieur, was van 1920 tot 1928 hoogleeraar geweest in Delft. Dresden heeft als enige van het viertal de oorlog overleefd. Na de oorlog was hij voorzitter van TNO. Een bespreking op 19 juni 1942 tussen Cohen, Dresden, Wolff en de inspecteur voor het Joodse Algemeen Vormend Onderwijs A. Bartels levert een lijst met MO-cursussen voor elf vakken op.
- 10 De Joodse arts Martin Andries de Jong, geboren 1890 in Breda, werd op 19 oktober 1942 in Auschwitz vermoord.
- 11 Van de genoemde vrienden onder de collega's werd prof. mr. dr. H. Westra (1883–1959) in 1942 (NSB-)burgemeester van Den Haag. Hij kreeg na de oorlog zes jaar gevangenisstraf. De andere drie, prof. mr. J. van Loon (1888–1975), prof. mr. dr. D.G. Rengers Hora Siccama (1876–1962) en prof. dr. F.M.J.A. Roels (1885–1962), werden in 1945 oneervol ontslagen op grond van het zuiveringsbesluit. Dit gebeurde overigens ook met rector Van Vuuren.
- 12 Advocaat mr. A. Murman trad voor Wolff op, zoals blijkt uit een brief van Murman aan Wolff van 24 december 1942, die zich in de omslag 'Joodsche Zaken' van Van Vuuren bevindt.
- 13 De echtgenote van Van Vuuren, Mw. Van Vuuren-van Langen, overleed 9 januari 1943, 70 jaar oud.
- 14 G. Italie vermeldt de verhuizing naar De Biezen 24 mei 1943 in zijn dagboek [6, p. 373–374].
- 15 De situatie van de Barneveld-groep wordt indringend beschreven in [8].
- 16 Lubbertus Willem Nieland (Leeuwarden 1901) had het ongeluk in Putten te wonen. Bij de represaille van 1 oktober 1944 was hij één van 661 Puttense mannen die naar concentratiekampen werden afgevoerd. Hij overleed 13 mei 1945 in een Engels ziekenhuis nabij Bremen. Zie ook [4].
- 17 Elise Jacoba (Lies) van Rijckevorsel (Naarden 1914 – Leusden 1971) zat samen met Wolffs dochter Lenie in de vierde klas van het Utrechtse stedelijk gymnasium en haalde daar in 1933 het diploma gymnasium bèta. Ze nam volop deel aan het studentenleven, als actrice, als schermster en in verschillende bestuursfuncties. In 1946 slaagde ze voor het doctoraal examen wiskunde, ze heeft dus ook onderwijs van Nieland gehad.

Bronnen

Voor de levensbeschrijving zijn de gebruikelijke genealogische bronnen geraadpleegd. Deze zijn hieronder niet opgenomen. Ook artikelen en familieadvertenties in kranten, geraadpleegd via delpher.nl en de website van het Centraal Bureau voor Genealogie, zijn hieronder niet uitgesplitst. Een belangrijke bron is de gepubliceerde genealogie van de familie Wolff [10].

Archiefbronnen

3 brieven en een briefkaart van J. Wolff aan A.F. Monna (30 maart, 20 april, 19 mei en 23 mei 1942): Archief A.F. Monna, in een persoonlijke mededeling van dr. A. Monna, Utrecht.

<http://www.lichtenbelt.com/genealogie/cruytparenteel/tekst.htm> bevat de in noot 17 vermelde genealogische gegevens over Elise Jacoba van Rijkckevorsel, dochter van J.A. (Nanny) Kruijt.

Amsterdam, archief KNAW:

Memories tot aanbeveling voor gewoon lid (...) 1938 en 1939 (met dank aan H. Broer).

Amsterdam, NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies:

toegang 101b inv.nr 368, Stukken betreffende het verzoek van Ernst Wolff te Amsterdam aan secretaris-generaal K.J. Frederiks om enkele dagen uitstel van zijn vertrek naar Barneveld in verband met een bezoek aan zijn zieke moeder op die dag, 30 maart 1943

toegang 101b inv.nr 379, Opgaven door directeur van het Joods Tehuis De Schaffelaar te Barneveld E. Wolthuis van namen van nieuwe bewoners te Barneveld, 1 mei–27 juli 1943

toegang 101b inv.nr 412, Verzoek van de directeur van het Joods Tehuis De Schaffelaar te Barneveld E. Wolthuis om de inboedel van J. Wolff van Utrecht naar Barneveld over te brengen

toegang 250i inv.nr 889, Brieven en briefkaarten die door kampingezetenen zijn verzonden (namen beginnend met Vr.–Z.); hierin een adreswijziging en twee brieven van J. Wolff aan L.W. Nieland en een brief van Mw. E.J. van Rijckevorsel aan L.W. Nieland

Groningen, Groninger Archieven:

toegang 46 inv.nr 624, Handelingen van de faculteit der wis- en natuurkundige wetenschappen aan de hogeschool te Groningen, 1915–1929: Notulenboek van de faculteitsvergaderingen. p. 29, 34, 116

toegang 46 inv.nr 629, Faculteit der wis- en natuurkundige wetenschappen, Ingekomen en concepten-van-uitgaande stukken, 1909-febr-28 tot 1922-juli-30. Brieven van en aan curatoren van 6-11-1916 en 6-1-1917, deze laatste met publicatielijst van J. Wolff

Groningen, Universiteitsbibliotheek:

Series lectionum 1918. Online: <http://facsimile.ub.rug.nl/cdm/fullbrowser/collection/Planos/id/1038/rv/compoundobject/cpd/1120>

Den Haag, Centraal bureau voor genealogie:

familieadvertenties en Duitse overlijdensakten via 'Oorlogsbronnen'

Den Haag, Koninklijke Bibliotheek:

artikelen en advertenties in kranten via delpher.nl

Den Haag, verzekeringsmaatschappij Aegon:

gegevens over aanstelling Wolff bij O.L.V.E.H.

afkomstig uit persoonlijke mededeling 22-8-2016 van de heer Pierre Don, bedrijfsarchivaris

Haarlem, Noord-Hollands Archief:

toegang 288

inv.nr 3 Correspondentie van C. Visser met J. Wolff (1931–1937)

inv.nr 5 Aantekeningen van colleges van prof. dr. J. Wolff (1929–1931)

toegang 423, inv.nrs 52 en 79 Correspondentie met E.W. Beth (1931, 1937)

toegang 504 inv.nrs 1 en 2 Dictaten van drs. R.W. Lijdsman uit periode 1925–1955, onder meer van Wolff en Nieland

toegang 506 nr 1: Dr. L.W. Nieland, Ingekomen en enige minuten van uitgaande stukken (1928–1944)

toegang 508 inv.nrs 1-3 G. Röhrmann, College-dictaten en andere aantekeningen, onder meer colleges van Wolff (1932–1936)

toegang 615 inv.nr 85 Brief en briefkaart van Wolff aan H. Freudenthal (1935, 1943)

toegang 685, doos 5 Archief T.P. van Aardenne-Ehrenfest (niet geïnventariseerd)

Utrecht, Utrechts Archief:

toegang 59 (Archief Curatoren Rijksuniversiteit Utrecht)

inv.nrs 264, 265, 270 Jaarverslagen, ... aan de minister van binnenlandse zaken, c.q. de minister van onderwijs, resp. 1923/24, 1924/25 en 1929/30

inv.nrs 343–346 *Jaarboek der Rijks-universiteit te Utrecht 1921–1922 tot 1924/25*

inv.nr 532 Stukken betreffende de tenuitvoerlegging van de zogeheten ariërapagraaf... (hierin een kopie van de ontslagbrief van 23-11-1940, de ontzegging van de toegang tot de Leeszaal, correspondentie over het gerucht dat Wolff overleden zou zijn)

inv.nr 647 Stukken betreffende de hoogleraren in de integraalrekening, ... (hierin stukken over de voordracht van Wolff, tevens correspondentie van curatoren met Wolff en met anderen over Wolff)

inv.nr 648 Stukken betreffende de hoogleraren in de ... meetkunde (hierin Wolffs correspondentie over de opvolging van De Vries)

inv.nr 1018 Stukken betreffende de docent in de integraal- en differentiaalrekening, ... (1940-1945) (hierin correspondentie over de vervanging door L.W. Nieland)

toegang 292-1 (Archief Senaat en Rector Rijksuniversiteit Utrecht) inv.nrs 81 en 84 Ingekomen stukken en minuten van uitgaande stukken van rector magnificus L. van Vuuren, daarin omslagen 'Joodsche Zaken' waarin correspondentie met Wolff en over hem

Utrecht, Universiteitsmuseum:

Briefkaart en vijf brieven van J. Wolff aan collega's, onder wie de rector magnificus van de Rijksuniversiteit Utrecht (1923–1934)

Westerbork, Archief Kamp Westerbork:

Drie briefkaarten aan L.W. Nieland (20-10-1943, 28-10-1943, 12-11-1943)

Publicaties van Julius Wolff

1907

Dynamen, beschouwd als duale vectoren (Academisch proefschrift ... aan de universiteit van Amsterdam ...), M.M. Olivier, Amsterdam, 1907 [JFM 41.0625.01]

1910–1911

Über ein Nullsystem beim Büschel quadratischer Flächen, *NAW* 2/9 (1910–1911), 85–115. [JFM 46.0403.01] Bekroonde prijsvraaginzending.

Quadratische omwentelingscomplexen en omwentelingscongruenties (2, 2), *Versl. Kon Akad. v. Wet.* 19 (1911), 1280–1284. [JFM 42.0693.03]

1915

Die Striktionscurven der quadratischen Flächen im nicht-euklidischen Raume, *NAW* 2/11 (1915), 210–231. [JFM 45.0897.01]

Die ebenen und räumlichen Kräftefelder in denen jede Gerade eine Tautochrone oder Pseudo-tautochrone ist, *NAW* 2/11 (1915), 291–327. Bekroonde prijsvraaginzending.

Congruenties met brandlijnen, *Handelingen van het 15de Ned. natuur- en geneeskundig congres gehouden te Amsterdam* (1915), 206–208. [JFM 45.0932.06]

1916

'De nieuwe onderzoekingen op het gebied der algebraïsche oppervlakken', rede, gehouden 2 februari 1916, bij de opening van zijn lessen in de wiskunde, als privaattoecode aan de universiteit van Amsterdam, 1916; online: pub.math.leidenuniv.nl/~edixhovensj/talks/2014/cleveringa/oratie.pdf.

1917

'Complexe getallenstelsels', rede uitgesproken bij de aanvaarding van het hoogleraarsambt aan de Rijks-universiteit te Groningen op 28 maart 1917, P. Noordhoff, Groningen, 1917. [JFM 46.0186.04]

1918

Over het differentieëren van bepaalde integralen, *NAW* 2/12 (1918), 450–453. [JFM 46.0403.01]

1919

Sur les suites de fonctions holomorphes, *CR* 169 (1919), 566–569. [JFM 47.0308.03] (*CR* staat steeds voor *Comptes Rendus hebdomadaires des séances de l'Académie des Sciences*)

Over reeksen van Analytische functies, *Versl. Kon Akad. v. Wet.* 27 (1919), 319–323. [JFM 47.0309.01]

Over de quasi-uniforme convergentie, *Versl. Kon Akad. v. Wet.* 27 (1919), 1098–1103. [JFM 47.0309.02]

Eenige toepassingen van de quasi-uniforme convergentie op reeksen van reële en van holomorfe functies, *Versl. Kon Akad. v. Wet.* 28 (1919), 341–352; Erratum, 464.

1919–1920

Over het termgewijs differentieëren van reeksen, *NAW* 2/13 (1919–1920), 185–186. [JFM 47.0246.01]

Over twee stellingen van Caratheodory, *NAW* 2/13 (1919–1920), 288–291. [JFM 47.0302.02]

Over twee formules van Castelnovo, *NAW* 2/13 (1919–1920), 298–299. [JFM 47.0635.02]

1920

Über Folgen analytischer Funktionen, *Math. Ann.* 81 (1920), 48–51. [JFM 47.0310.01]

- Over de stelling van Picard, *Versl. Kon Akad. v. Wet.* 29 (1920), 171–174. [JFM 47.0302.01]
- 1921
- Riemann'sche integralen op puntverzamelingen, *Christiaan Huygens* 1 (1921), 150–162. [JFM 48.0264.03]
- Sur les séries $\sum \frac{A_k}{z-a_k}$, *CR* 173 (1921), 1056–1057, 1327–1328. [JFM 48.0320.01] (CR staat steeds voor *Comptes Rendus hebdomadaires des séances de l'Académie des Sciences*) Op het eerste deel volgt een positief commentaar van Émile Borel.
- 1922
- 'Over het subjectieve in de wiskunde', rede gehouden bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar aan de Rijks-universiteit te Utrecht op maandag 16 oktober 1922, P. Noordhoff, Groningen, 1922.
- Inleiding tot de analytische meetkunde van het platte vlak*, P. Noordhoff, Groningen, 1922. [JFM 48.0685.02]
- Over convexe puntverzamelingen in het platte vlak, *Christiaan Huygens* 2 (1922), 124–132. [JFM 48.0217.03]
- 1923
- Sur les ensembles non mesurables, *CR* 177 (1923), 863–864. Op het artikel volgt een positief commentaar van Émile Borel.
- Over de verzameling der waarden x , waarvoor een functie $f(x)$ tusschen twee door haar aangenomen waarden ligt, *Handelingen van het 19e Ned. natuur- en geneeskundig congres gehouden te Maastricht* (1923), 121–122. [JFM 49.0175.02]
- Over het osculatievlak, *NAW* 2/14 (1923), 132–136. [JFM 49.0504.01]
- Over de continuïteitspunten van functies, *Versl. Kon Akad. v. Wet.* 32 (1923), 148–149. [JFM 49.0176.03]
- Inwendige grensverzamelingen, *Versl. Kon Akad. v. Wet.* 32 (1923), 150–151 [JFM 49.0142.01]
- Over een meetbaarheidsstelling van Carathéodory, *Versl. Kon Akad. v. Wet.* 32 (1923), 891–892. [JFM 49.0142.02]
- 1924
- Sur l'importance d'un théorème de M. Vitali dans la théorie de la mesure, *Bulletin Soc. Math. France* 52 (1924), 578–585. [JFM 50.0129.02]
- Über die Loomansche Erweiterung eines Satzes von Pompéiu, *NAW* 2/14 (1924), 327–339. [JFM 50.0250.03]
- Over perfecte puntverzamelingen, waarin alle puntenparen irrationale afstanden hebben, *Versl. Kon Akad. v. Wet.* 33 (1924), 61–62. [JFM 50.0132.02]
- 1925
- Over afgeleide functies van een reële veranderlijke, *Handelingen van het 20e Ned. natuur- en geneeskundig congres gehouden te Groningen* (1925), 154–155. [JFM 51.0215.05]
- Een afbeelding van de waaiers in R_3 op de kegelsneden van een vlak, *Versl. Kon Akad. v. Wet.* 34 (1925), 325–330. Engelse versie *Proc. Akad. Wet. Amsterdam* 28 (1925), 450–455. [JFM 51.0497.01 en .02]
- Over een functie die in ieder interval iedere waarde op een onaftelbare puntverzameling aanneemt, *Versl. Kon Akad. v. Wet.* 34 (1925), 1121–1122, [JFM 51.0200.02]
- 1926
- Sur l'itération des fonctions holomorphes dans une région, et dont les valeurs appartiennent à cette région, *CR* 182 (1926), 42–43. [JFM 52.0309.02]
- Sur l'itération des fonctions bornées, *CR* 182 (1926), 200–201. [JFM 52.0309.03]
- Sur une généralisation d'un théorème de Schwarz[tz], *CR* 182 (1926), 918–920. [JFM 52.0309.05]
- Sur une généralisation d'un théorème de M. Schwartz, *CR* 183 (1926), 500–502. [JFM 52.0309.06]
- Sur les bitangentes d'une quartique. A propos des articles de MM. Winants et Delens, *Enseign. Math.* 25 (1926), 119–120. [JFM 52.0658.04]
- On a function which assumes any value on a non-enumerable set of points in any interval, *Proc. Akad. Wet. Amsterdam*, 29 (1926), 127–128. [JFM 52.0242.03]
- 1927
- Une généralisation d'un théorème de H. Jentzsch, *CR* 184 (1927), 795–798. [JFM 53.0290.01]
- Sur les séries $\sum \frac{A_k}{z-a_k}$, *CR* 185 (1927), 1250–1252. [JFM 54.0359.02]
- Über die Iteration derjenigen in einem Gebiete regulären Funktionen, deren Werte dem Gebiete angehören, *Math. Z.* 26 (1927), 125–127. [JFM 53.0304.01]
- Over de grenswaarden van holomorfe functies, *Versl. Kon Akad. v. Wet.* 36 (1927), 1237. [JFM 53.0285.01]
- 1928
- Sur les limites radiales d'une fonction holomorphe dans un cercle, *Bulletin Soc. Math. France* 56 (1928), 167–173. [JFM 54.0346.01]
- Sur les séries $\sum \frac{A_k}{z-a_k}$, *CR* 186 (1928), 62–63. [JFM 54.0359.02]
- Une propriété des séries de fractions rationnelles, *CR* 186 (1928), 565–566. [JFM 54.0359.03]
- Naschrift [bij 'Eenwaardig of meerwaardig' van P. Wijdenes], *Euclides* 4 (1928), 104–105.
- Bewerkingen met breuken en haar verband met verschillende gebieden der wiskunde, *Euclides* 4 (1928), 226–238. [JFM 54.0102.07]
- Une propriété des fractions continues, *NAW* 2/15 (1928), 377–378. [JFM 54.0234.01]
- Over reeksen van rationale functies, *NAW* 2/15 (1928), 379–385. [JFM 54.0359.05]
- On the boundary limit infinite of a holomorphic function, *Proc. Akad. Wet. Amsterdam* 31 (1928) 718–720. Ook *Versl. Kon Akad. v. Wet.* 37 (1928), 495–497. [JFM 54.0346.02]
- On the limits of holomorphic functions, *Proc. Akad. Wet. Amsterdam* 31 (1928), 254. [JFM 54.0346.03]
- On the sufficient conditions for analyticity of functions of a complex variable, *Proc. Int. Math. Congress (Toronto 1924)*, Toronto Univ. Press, Toronto, 1928, vol. 1, 457–459. [JFM 54.0328.02]
- 1929
- Sur l'itération des fonctions holomorphes dans un demi-plan, *Bulletin Soc. Math. France* 57 (1929), 195–203. [JFM 55.0769.04]
- Een stelling over conforme afbeelding, *Proc. Akad. Wet. Amsterdam* 32 (1929), 1261–1263. [JFM 55.0208.04]
- 1930
- Sur la dérivée angulaire dans la représentation conforme, *CR* 190 (1930), 575–576. [JFM 56.0983.06]
- Sur la dérivée angulaire, *CR* 191 (1930), 921–923. [JFM 56.0984.01]
- G. Schaake, J. Wolff, Over de tweede middelwaardestelling der integraalrekening, *NAW* 2/16(4) (1930), 28–33. [JFM 56.0221.04]
- Over normale en niet-normale vlakke algebraïsche krommen, *NAW* 2/16(4) (1930), 34–36. [JFM 56.1166.09]
- Sur la représentation conforme, *Proc. Akad. Wet. Amsterdam* 33 (1930), 96–97. Samenvatting in *Versl. Kon Akad. v. Wet.* 39 (1930), 15. [JFM 56.0983.04, 57.1427.04]
- Sur la représentation conforme d'un demi-plan sur un domaine qui en fait partie, *Proc. Akad. Wet. Amsterdam* 33 (1930), 1023–1024. Samenvatting in *Versl. Kon Akad. v. Wet.* 39 (1930), 160. [JFM 56.0986.02, 57.1427.05]
- Quelques propriétés des fonctions holomorphes dans un demi-plan dont toutes les valeurs sont dans ce demi-plan, *Proc. Akad. Wet. Amsterdam* 33 (1930), 1185–1188. Samenvatting in *Versl. Kon Akad. v. Wet.* 39 (1930), 170–171. [JFM 57.1425.03, 56.0983.05]
- Sur la croissance et la décroissance des fonctions entières, *Rend. Circ. Mat. Palermo* 54 (1930), 207–216. [JFM 56.0973.04]
- 1931
- Fourier'sche Reihen mit Aufgaben*, P. Noordhoff N.V., Groningen, 1931.
- 1932
- Dubbele integralen, in: H. B. A. Bockwinkel, *Kollege integraalrekening ... met een aanhangsel over dubbele integralen van J. Wolff...*, Drukkerij Holland, Amsterdam, 1932, pp. 441–485.
- J. Wolff en F. de Kok, Les fonctions holomorphes à partie réelle positive et l'intégrale de Stieltjes, *Bulletin Soc. Math. France* 60 (1932), 221–227. [Zbl 0006.17101]
- Sur l'itération des fonctions holomorphes dans un demi-plan, *CR* 194 (1932), 833–834. [Zbl 0003.40601]
- J. Wolff en B. Grootenboer, Sur une propriété des dérivées d'une fonction à partie réelle positive, *CR* 195 (1932), 997–998. [Zbl 0005.40302]
- Oppervlakten en inhouden, *Euclides* 9 (1932), 154–164.
- J. Wolff en P. G. J. Vredenduin, Sur les coefficients d'une série de Fourier, *NAW* 2/17 (1932), 144–146. [Zbl 0003.25402]
- Sur l'itération et sur la fonction de Königs, *Proc. Akad. Wet. Amsterdam* 35 (1932), 502–506. Ook *Versl. Kon Akad. v. Wet.* 41 (1932), 55. [Zbl 0004.30002]
- Beschränkte analytische Funktionen und Stieltjes-Integrale, *Verhandlungen des Internationalen Mathematiker-Kongresses Zürich 1932*, Orell Füssli, Zürich, 1932, vol. 2, 126–127. [JFM 58.0353.18]
- 1933
- Sur la série de Fourier d'une fonction monotone, *Bulletin Soc. Math. France* 61 (1933), 253–257. [JFM 59.0304.01]
- Extension d'un théorème de M. Warschawski sur

- la représentation conforme, *CR* 196 (1933), 891–893. [Zbl 0006.26401]
- Sur l'intégrale d'une fonction holomorphe à partie réelle positive, *CR* 196 (1933), 1949–1950. [Zbl 0008.11901]
- Sur l'intégrale de Stieltjes représentant une fonction holomorphe à partie réelle positive, *CR* 197 (1933), 17–18. [Zbl 0007.16705]
- Sur la fonction harmonique conjuguée d'une fonction harmonique bornée, *CR* 197 (1933), 1180–1182. [Zbl 0008.07302]
- J. Wolff en A. Denjoy, Sur la division d'une sphère en trois ensembles, *Enseign. Math.* 32 (1933), 66–68. [Zbl 0008.18103]
- 1934
- Sur la représentation conforme des bandes, *Compos. Math.* 1 (1934), 217–222. [Zbl 0009.40403]
- Une propriété de la représentation conforme des bandes, *CR* 198 (1934), 707–709. [Zbl 0008.36205]
- L'intégrale d'une fonction holomorphe et à partie réelle positive dans un demi-plan est univalente, *CR* 198 (1934), 1209–1210; *Errata*, 1464. [Zbl 0008.36301]
- Démonstration simple d'une propriété de l'intégrale d'une fonction holomorphe à partie réelle positive, *NAW* 2/18 (1934), 20–21. [Zbl 0009.21601]
- S. Warschawski en J. Wolff, Zum Randverhalten der zweiten Derivierten der Abbildungsfunktion bei konformer Abbildung, *Proc. Akad. Wet. Amsterdam* 37 (1934), 145–149. [Zbl 0009.17402]
- 1935
- Sur le lieu des points équidistants de deux continus et la division du plan par une courbe de Jordan, *Bulletin Soc. Math. France* 63 (1935), 36–55. [Zbl 0012.03505]
- Sur la conservation des angles dans la représentation conforme d'un domaine au voisinage d'un point frontière, *CR* 200 (1935), 42–43. [Zbl 0010.36201]
- La représentation d'un demi-plan sur un demi-plan à une infinité d'incisions circulaires, *CR* 200 (1935), 630–631. [Zbl 0011.12102]
- Metriek van puntverzamelingen. Lebesgue-integratie. *Mathematica B* 4 (1935), 1–12, 33–50, 65–71. [JFM 61.0238.01, .02, .03]
- Démonstration d'un théorème sur la conservation des angles dans la représentation conforme d'un domaine au voisinage d'un point frontière, *Proc. Akad. Wet. Amsterdam* 38 (1935), 46–50. [Zbl 0011.12101]
- 1936
- Over [de] leraarsopleiding, *Vivos vocos* 13(10) (1936), 115–116.
- Généralisation d'un théorème de M. Carleman sur les séries de fractions rationnelles, *CR* 202 (1936), 551–553. [Zbl 0013.17201]
- 1937
- Sur les domaines invariants dans la représentation conforme, *CR* 204 (1937), 1101. [Zbl 0016.16904]
- 1938
- Les trajectoires définies par l'équation $dz/dt = w(z)$ = fonction holomorphe à partie réelle positive dans le demi-plan $D(x > 0)$, *CR* 206 (1938), 1546–1548. [Zbl 0019.03203]
- L'équation différentielle $dz/dt = w(z)$ = fonction holomorphe à partie réelle positive dans un demi-plan, *Compos. Math.* 6 (1938–1939), 296–304; *Errata*, 478. [Zbl 0019.42003]
- 1940
- Théorème sur les domaines invariants dans la représentation conforme, *CR* 210 (1940), 658–659. [Zbl 0024.42201]
- Sur les fonctions holomorphes dont l'ensemble des valeurs est soumis à certaines restrictions, *Proc. Akad. Wet. Amsterdam* 43 (1940), 1018–1022. [Zbl 0023.40404]
- 1941
- Sur les fonctions holomorphes univalentes, *CR* 213 (1941), 158–160. [Zbl 0025.26002]
- Eenvoudig bewijs van de stelling van Arzelà-Osgood der Integraalrekening, *Mathematica B* 10 (1941–1942), 90–93. [Zbl 0026.00603]
- Théorème sur l'itération d'une représentation conforme, *Proc. Akad. Wet. Amsterdam* 43 (1940), 1016–1017, 44 (1941) 195–197, 308–309. [Zbl 0023.40501, 0024.33302, 0024.33303]
- Séries se rapportant aux fonctions holomorphes bornées, *Proc. Akad. Wet. Amsterdam* 44 (1941), 619–624. [Zbl 0025.17101]
- Inégalités remplies par les fonctions univalentes, *Proc. Akad. Wet. Amsterdam* 44 (1941), 956–963; *Errata*, 1163. [Zbl 0026.21802]
- Domaines d'univalence et d'étoilement des fonctions holomorphes à partie réelle positive dans un demi-plan, *Proc. Akad. Wet. Amsterdam* 44 (1941), 1210–1213. [Zbl 0026.40003]
- 1942
- Inégalités remplies par les dérivées des fonctions holomorphes, univalentes et bornées dans un demi-plan, *Commentarii Mathematici Helvetici* 15 (1942–43), 296–298. [Zbl 0028.40102]
- La représentation conforme au voisinage d'un point frontière, *Proc. Akad. Wet. Amsterdam* 45 (1942), 169–170. [Zbl 0026.40005]
- O. Blumenthal en J. Wolff, Die isoperimetrische Aufgabe, *Mathematica B* 11 (1942), 12–26. [Zbl 0026.35902]
- Deux théorèmes sur la dérivée d'une fonction holomorphe univalente et bornée dans un demi-plan au voisinage de la frontière, *Proc. Akad. Wet. Amsterdam* 45 (1942), 574–577. [Zbl 0027.05701]
- 1944
- T. van Aardenne-Ehrenfest en J. Wolff, Über die Grenzen der einfachzusammenhängenden Gebiete, *Commentarii Mathematici Helvetici* 16 (1943–44), 321–323.

Publicaties over Wolff en achtergronden

(zie ook deel 1)

- 1 J.A. Barrau, In memoriam prof. dr. J. Wolff, *NAW* 2/22 (1947), 113–114.
- 2 Frits Broeyer, *Het Utrechtse universitaire verzet – 'Heb je Kafka gelezen?' 1940–1945*, Uitgeverij Matrijs, Utrecht, 2014.
- 3 J.G. van der Corput, Wiskunde, in K.F. Proost en J. Romein, eds., *Geestelijk Nederland 1920–1940. Deel II De wetenschappen van natuur, mens en maatschappij*, NV Uitg.-Mij Kosmos, Amsterdam en Antwerpen, 1948, pp. 255–291; het portret van Wolff door Michel Winkel op p. 267 en paragraaf 'De betekenis van J. Wolff' op pp. 279–280.
- 4 J.G. van der Corput, F. van der Blij, In memoriam Dr. L.W. Nieland, *NAW* 2/22 (1947), 217–219.
- 5 V. Felsch en E.R. Wiehn, eds., *Otto Blumenthals Tagebücher: ein Aachener Mathematikprofessor erleidet die NS-Diktatur in Deutschland, den Niederlanden und Theresienstadt*, Hartung-Gorre, Konstanz, 2011.
- 6 W.M. de Lang, ed., *Het oorlogsdagboek van Dr. G. Italie, Amsterdam en Antwerpen*, Uitgeverij Contact, 2009.
- 7 A. Monna en M. van der Put, Antonie Frans Monna – Ambtenaar en wiskundige, *NAW* 5/2 (2004), 136–146.
- 8 J. Presser, *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse jodendom 1940–1945*, 2 delen, Staatsuitgeverij, Den Haag, 1985; in het bijzonder deel 1, pp. 439–447.
- 9 T. Tabak, 'En men zal u een nieuwe naam geven': vijf vergeten oorlogsslachtoffers van de Rijksuniversiteit Groningen, Rijksuniversiteit Groningen, Groningen, 2007.
- 10 M. Wolff, *De nakomelingen van Wolff ben Eleazar en Moshe ben Gompertz Halevi, 1695–1995*, Arnhem, 2001; in het bijzonder pp. 196–200.